

Şâfiî Fıkıh Usulü Edebiyatında

TAHSİS

-Sem‘ânî Örneği-

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Çöklü

2023

Kitabın Adı : Şâfiî Fıkıh Usulü Edebiyatında TAHSİS Sem'ânî Örneği
Editör : Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Çöklü
Yazarlar : Yunus Yalçın, Eyüp Öztürk, Abdullah ERDEM,
Ramazan Çöklü, Evren Torbalı
Kapak / Mizanpaj : Yağmur ARDUÇ

1. Baskı : Mayıs 2023 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978-625-6924-84-0
Yayın No. : 2087

© Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

BİRİNCİ BÖLÜM
EBÜ'L-MUZAFFER ES-SEM'ÂNÎ'NİN HAYATI
VE İLMÎ KİŞİLİĞİ
Yunus Yalçın*

Giriş

Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096), Hanefî mezhebine mensûb âlim bir sülâleden gelmesi hasebi ile Hanefî olarak yetişen ama Şâfiî ulemadan ilim aldıktan sonra Şâfiî mezhebini daha tutarlı bulduğu için Şâfiî mezhebine intisâb eden muhaddis, müfessir ve özellikle de büyük bir fıkıh usulü âlimidir. Bu çalışma Sem'ânî'nin hayatını ve ilmî kişiliğini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Sem'ânî'nin hayatı üzerinden kendi ilmî kişiliğini ortaya koyup Sem'ânî'nin ilmî birikiminden istifade edecek olanların zihninde oluşabilecek yanlış bilgi ve algının önüne geçmektir. Bu hedef doğrultusunda önce Sem'ânî'nin doğumundan vefâtına kadarki süreçte kendisini yetiştiren siyâsî, ilmî, dînî ve fikrî ortam hakkında bilgi verilecek, sonra da ilmî kişiliği ve ilmî kişiliğinin meyvesi olan eserleri zikredilecektir.

1. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin Hayatı

Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, 426/1035 yılında günümüzde Türkmenistan sınırları içinde bulunan Merv¹

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0001-9140-0170.

¹ Osman Gazi Özgüdenli, “Merv”, *DİA*, (Ankara: TDVY, 1425/2004) 29/221-223. Merv şehri, bugün yerinde olmayan küçük Merverrûz'dan

şehrinde (Merveşşâhican) dünyaya gelmiştir.² Ulemâ sülâlesine mensûb olan ve tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerin farklı alanlarında yetkinleşen Sem‘ânî’nin tam adı Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr’dır. Künyesi Ebü’l-Muzaffer, nisbesi ise Temîmî, Mervezî ve Sem‘ânî’dir.³ Merv şehrinde doğduğundan dolayı Mervezî, Temîm kabilesine mensûbiyetinden dolayı Temîmî ve onun bir kolu olan Sem‘ân’a nispetle de Sem‘ânî diye anılmaktadır.⁴

Sem‘ânî 489/1096 yılının Rebülevvel ayında doğum yeri olan Merv’de vefat etmiştir. Kaynaklarda aktarılan bilgiler çerçevesinde Sem‘ânî’nin doğum ve vefat yılı ve yeri hakkında bir ihtilaf olmadığı söylenebilir.⁵

2. Sem‘ânî’yi Yetiştiren Siyâsî, İlmî, Dînî ve Fikrî Hayat

Ebü’l-Muzaffer es-Sem‘ânî, 426/1035-489/1096 yılları arasında Büyük Selçuklu devletinin kurulup geliştiği hicrî 5. asırda yaşamıştır. Bu zaman dilimi, Büyük Selçuklu (432/1040-708/1308) hükümdarlarından Tuğrul Bey (432/1040-455/1063), Alparslan (456/1064-465/1072), Melikşah (465/1072-485/1092) ve Berkjaruk (485/1092-

ayrılmış, öneminin belirtilmesi için Merveşşâhican adıyla anılmıştır. Şu anda ise kısaca Merv denilmektedir.

² Tacüddin Abdulvehhâb b. Takıyyüddin es-Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (y.y.: Hicr li’t-Tabâ’ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1413/1992), 5/335.

³ Abdullah Aygün, “Sem‘ânî, Ebü’l-Muzaffer”, *DİA* (İstanbul: TDVY, 1430/2009), 36/463.

⁴ Abdülkerim b. Muhammed b. Mensûr et-Temîmî el Mervezî es-Sem‘ânî Ebû Sa’d, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî vd. (Beyrut: Mecâlisü Dâirati’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1382/1962), 7/222.

⁵ Sübkî, *Tabakât*, 5/345; Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî Kâtip Çelebî, *Silmü’l-Vüsûl ilâ Tabakâti’l-Fühûl*, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnâvut (İstanbul: Mektebetü İrsikâ, 1431/2010), 3/352.

498/1104) dönemleridir.⁶ Gazneli topraklarında dünyaya gelen Sem'ânî'nin doğumu Selçukluların Gaznelilere (352/963-582/1186) karşı verdiği savaş mücadeleleri zamanında Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'un (388/998-421/1030) oğlu Sultan I. Mes'ûd (421/1030-433/1041)⁷ dönemine denk gelmektedir.⁸ Merv şehri, Selçuklu hükümdarlarının hâkimiyetleri altına almak istedikleri şehirlerden biri idi. Bundan dolayı Merv şehrinin Dandanakan kalesi önünde Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey ve Gazneli Sultanı I. Mes'ûd arasında savaş yapılmıştır. Bu savaşı Selçuklular kazanmış, Merv Şehri bundan sonra Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Tuğrul Bey, Merv'i Ceyhun ile Gazne arasındaki bölgenin merkezi yapıp yönetimini Sultan Alparslan'ın babası Çağrı Bey'e bırakmıştır.⁹

Sem'ânî'nin yetişkinlik dönemi Sultan Alparslan ile oğlu Melikşah dönemine denk gelmektedir. O dönemde Sultan Alparslan, Anadolu'nun Türklere açılmasını sağlayan Malazgirt muharebesini kazanmış, Melikşah ise Karahanlıları da kendisine bağlayarak devletin sınırlarını en geniş haline getirmiş ve bunun yanında hayatı boyunca Hasan Sabbâh ve örgütü olmak üzere Bâtınîlerle mücadele etmiştir. Dönemin siyasî dehası ve aynı zamanda İslâm tarihinin en önemli devlet adamlarından biri olan Nizamiye medreselerinin

⁶ Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1430/2009), 36/365-371.

⁷ Erdoğan Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA* (Ankara: TDVY, 1425/2004), 13/480-484.

⁸ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1417/1996), 29/346-347.

⁹ Sümer, "Selçuklular" 36/365-371.

mimarı Nizâmülmülk (ö. 485/1092) de Bâtınîler tarafından yine bu dönemde öldürülmüştür.¹⁰

Sem‘ânî’nin yaşlılık ve vefât dönemi ise Sultan Berkyaruk dönemine denk gelmektedir. Bu dönem, Sultan Melikşah’ın en büyük oğlu Berkyaruk’un saltanat mücadelesi verdiği zaman dilimidir. Berkyaruk’un hayatı, başta Azerbaycan Meliki dayısı İsmail b. Yâkutî’yi (ö.?) bastırması, sonra Sûriye Selçukluları Sultanı amcası Tutuş’u (ö. 488/1095) yenmesi ve Horasan’da çıkan isyanları bastırması ile geçmiştir. Haçlıların bu dönemde Anadolu Selçuklularını mağlup etmeleri ve Büyük Selçukluların saltanat kavgası içerisinde olmaları Haçlıların amacına ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu kargaşa içinde Bâtınîler çok kuvvetli bir hale gelmiş, beyliklerin Selçuklu sultanına karşı itaatlerinin zayıflaması ile Büyük Selçuklu Devleti, bir çöküş dönemine girmiştir.¹¹ Bu kargaşaya rağmen Berkyaruk, Gazneliler ve Karahanlılar tarafından hükümdarlığı tanınan bir sultan olmuştur.¹²

Sem‘ânî’nin doğduğu Merv şehri, İslâm tarihinde büyük bir öneme sahip beldelerden biridir. Söz gelimi Merv şehri, tâbiînden olan ve Kur’ân-ı Kerim’e noktalama işaretleri koyan Yahyâ b. Ya‘mer el-Advânî’nin (ö. 89/708 [?]) burada kadılık yaptığı¹³ dönemden itibaren Kur’an ilimlerinin merkezi olmaya başlamıştır. Horasan’da Belh şehrinde yaşayan Dahhâk b. Müzâhim’in (ö. 105/723) Merv’de kıraat ve tefsir ilmini yaygınlaştırdığı bilinmektedir. Sonraki

¹⁰ Sümer, “Selçuklular” 36/365-371.

¹¹ Sümer, “Selçuklular” 36/365-371.

¹² Abdülkerim Özaydın, “Berkyaruk”, *DİA*, (İstanbul: TDVY, 1413/1992), 5/514-516.

¹³ Celal Kırca, “İbn Ya‘mer”, *DİA*, (İstanbul: TDVY, 1420/1999), 20/447-448.

yıllarda Mervezî veya Merverrûzî nisbesine sâhip birçok âlim bu topraklarda yetişmiştir. Hanbelî mezhebinin kurucu imamı Ahmed b. Hanbel'in (el-Mervezî öl. 241/855) aslen Merv'li olması şehrin kültürel değerini göstermesi açısından çok önemlidir. Halkın çoğunluğunun Hanefî olduğu Merv şehrinde¹⁴ babasının ve dedesinin de Hanefî olması Sem'ânî'nin başta Hanefî mezhebine mensûb olmasının en temel nedenidir. Sem'ânî'nin ilmî kişiliğinin gelişmesinde kendisinden önceki âlimlerin büyük etkisi olmuştur. Bu itibarla Merv'li olup Mervezî veya eski şehir merkezinin ismine nispetle Merverrûzî olarak anılan bir önceki nesil ulemâyı burada zikretmekte fayda vardır. Bunlar arasında hadis hâfızı ve fakih olan Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî (ö. 228/843),¹⁵ Horasan'da kendi döneminin en büyük hadisçilerinden Ebû'l-Hasen Alî b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî el-Mervezî (ö. 244/858-59),¹⁶ astronomi ve hesap âlimi Ahmed b. Abdillâh el-Mervezî (ö. 250/864'ten sonra),¹⁷ hadis hâfızı Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Saîd el-Mervezî el-Kureşî (ö. 292/905),¹⁸ Şâfiî fakihlerinden olan Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. İsâ el-Mervezî (ö. 293/906),¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906),²⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b.

¹⁴ Özgüdenli, "Merv" 29/221-223.

¹⁵ Ali Çelik, "Nuaym b. Hammâd", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1428/2007), 33/219.

¹⁶ Mehmet Ali Sönmez, "Ali b. Hucr", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1409/1989), 2/399.

¹⁷ İhsan Fazlıoğlu, "Habeş el-Hâsib", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1417/1996), 14/367-369.

¹⁸ İbrahim Hatiboğlu, "Mervezî, Ahmed b. Ali", *DİA* (Ankara: TDVY, 1425/2004), 29/234.

¹⁹ Ali Yardım, "Abdân el-Mervezî", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1419/1988), 1/67.

²⁰ Halit Ünal, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", *DİA* (Ankara: TDVY, 1425/2004), 29/235-236.

Ahmed b. İshâk el-Mervezî (ö. 340/951),²¹ Kâdî Ebû Hâmid Ahmed b. Bişr b. Âmir el-Âmirî el-Merverrûzî (ö. 362/973)²² ve şâir Kisâî'yi Mervezî (ö. 391/1001[?])²³ yer almaktadır.²⁴

Sem'ânî ile aynı dönemde yaşayan meşhur Hanefî fakihleri ise şunlardır: Ebu Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî el-Hanefî (ö. 480/1087), Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089),²⁵ Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyn b. Muhammed el-Buhârî (ö. 483/1090),²⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî²⁷(ö. 483/1090 [?]).²⁸

Sem'ânî'nin yaşadığı dönemde eğitim faaliyetleri Selçuklulara bağlı diğer şehirlerde olduğu gibi Merv'de de medreselerde yürütülmektedir. O dönemde Merv şehrinde 10 büyük kütüphanenin ve saray kütüphanelerinin varlığından bahsedilmektedir. Resmî yazışmalarda farsça kullanılmasına karşılık eğitim dili Arapça olarak devam etmiştir. Sem'ânî ve

²¹ Ahmet Özel, "Mervezî, Ebû İshak", *DİA* (Ankara: TDVY, 1425/2004), 29/234-235.

²² Ahmet Özel, "Merverrûzî, Ebû Hâmid", *DİA* (Ankara: TDVY, 1425/2004), 29/233-234.

²³ Mürsel Öztürk, "Kisâî-yi Mervezî", *DİA* (Ankara: TDVY, 1423/2002), 26/70-71.

²⁴ Ahmet Ocak, "Selçuklular (Dinî, İlmî, Fikrî ve Tasavvufî Hayat)", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1430/2009), 36/375-377.

²⁵ Murteza Bedir - Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1428/2007), 34/264-266.

²⁶ Ferhat Koca, "Hâherzâde", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1418/1997), 15/135.

²⁷ Muhammed Hamîdullah, "Serahsî, Şemsüleimme", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1430/2009), 36/544-547.

²⁸ Ahmet Ocak, "Selçuklular, *DİA*, 36/375-377.

Arap olmayan çağdaşları eserlerini Arap diliyle yazmışlardır.²⁹

Sem‘ânî’nin yaşadığı Büyük Selçuklu döneminde Şîi Fâtımîlere karşı sünnilîği savunma mücadelesi verilmiştir. Başta Sünnilîğin Hanefî kolunu tercih eden Selçuklular bunu muhâfazada titiz davrandıkları görülmektedir. Öyle ki Bağdat’a geldiklerinde Şâfiî âlimi olan kâdîlkudât İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082’den sonra) vefat edince yerine Hanefî Ebû Abdullah ed-Dâmegânî’yi (ö. 478/1085) kâdîlkudât yapmışlardır. Hanefî ve Şâfiî fıkında uzman olan Dâmegânî bu görevinde otuz yıl bulunmuştur.³⁰ Bu süreç içerisinde Hanefîlik Selçukluların sınırlarının büyük bir bölümüne yerleşmiştir. Merv şehri ve çevresi olan Horasan ve Mâverâunnnehir, Hanefîliğin en yerleşmiş olduğu bölgedir. Irak bölgesinde tam yayılmasa da kısmen yayılan bölgeler arasında sayılabilir.³¹ Sem‘ânî’nin doğduğu bölge de Hanefîliğin yoğun olduğu yerlerden biridir.

Sem‘ânî’nin Hanefîlikten sonra daha tutarlı bulduğu için geçtiği Şâfiîlik ise Horasan bölgesinde Hanefîliğe verilen güçlü siyâsî destekten dolayı yayılamamıştır. Selçukluların hüküm sürdüğü bölgelerde ikinci büyük Sünnî mezhep olan Şâfiîlik daha ziyade Hicaz ve Mısır tarafında yoğunluk kazanmıştır. Bunun yanında Irak ve Sûriye taraflarında da etkinlik kazanmıştır. Selçuklularda Hanefî-Şâfiî birlikteliği daha ziyade Arap topluluklarının benimsediği Ezher Medresesi’nde yetişen Şîi-Fâtîmî propagandacıların

²⁹ Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular (Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)”, *DİA*, 36/371-375.

³⁰ Cengiz Kallek, “Dâmegânî”, *DİA* (İstanbul: TDVY, 1414/1993), 8/453-454.

³¹ Ocak, “Selçuklular, *DİA*, 36/375-377.

çabalarını boşa çıkarmaya karşı yapılan gayretler sırasında meydana gelmiştir. Bu akımı önlemek adına Selçuklular, Şîî Ezher medresesine karşı Sünnî Nizâmiye medreselerini kurmuşlardır. Nizâmiye medreselerinde yine Arapların daha çok benimsediği Sünnî-Şâfiî hocalar görevlendirilmiştir. Bunlar arasında Nişâbur'da doğan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Fîrûzâbad doğumlu Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), Meyyâfârikîn (günümüzde Diyarbakır'ın Silvan ilçesi) doğumlu aslen Şâş Türklerinden olan Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî (ö. 507/1114), İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), Taberistan doğumlu Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110) gibi âlimler bulunmaktadır.³² Görüldüğü üzere Sem'ânî, sünnî mezheplerden Hanefî ve Şâfiîlerin beraberce iç içe yaşadığı bir coğrafyada ve devletin Şîî-Fâtımîler'in yanı sıra Bâtınî hareketin meşhur temsilcisi Hasan Sabbâh'a karşı dînî mücâdele verdiği bir dönemde yaşamıştır.

Sem'ânî'nin yaşadığı dönem Büyük Selçuklular devletinde itizâlî görüşlere sahip pek çok kişinin bulunduğu görülmektedir. Bunun sebebi, Büyük Selçuklu hükümdarlarının Hanefî-Mâtürîdî çizgisini devletin resmî mezhebi haline dönüştürmeye çalışmaları sırasında Hanefî-Mutezilî olan âlimlerin bu arada görüşlerini dillendireceği ortamı bulmasından kaynaklanmaktadır. Söz gelimi Tuğrul Bey ve Alparslan döneminde vezirlik makamında bulunan Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064)³³ Mu'tezilî-Hanefî çizgisinde olması itizâlî görüşlerin revaçta olmasını sağlamıştır. Kündürî, Râfizîlere hutbelerde lanet okutma iznini çıkarttırmış, hatta Nişâbur Şâfiîlerin reisi tayin edilen

³² Ocak, "Selçuklular, *DİA*, 36/375-377.

³³ Abdülkerim Özaydın, "Kündürî", *DİA* (Ankara: TDVY, 1423/2002), 26/554-555.

Şâfiî-Eş‘arî âlim Ebû Sehl Muhammed b. Hibetullah’ın (ö. ?) vezir olmasını önlemek için lanet edilecekler arasına Eş‘arîleri de dâhil ettirmiştir. Şâfiî ve Hanefî birçok âlim, bu meselenin yanlış olduğuna dair fetvâlar yayınlamalarına rağmen bu durum Alparslan dönemine kadar devam etmiştir. Sultan Alparslan Kündüri’nin yerine Şâfiî ve Eş‘arî olan Nizâmülk’ü vezirliğe tayin edince bu fikrî kargaşa son bulmuştur. Bundan sonra İmâmü’l-haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111), Nizâmîye medreselerindeki müderrislik görevleri aracılığı ile Eş‘arîliği ön plana çıkarmışlardır. Gazzâlî, mantığı kelamın içinde kullanmaya başlamış, kendisinden sonra Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) felsefî kelam dönemini başlatmasına vesile olmuştur. Şâfiî fakihî Mâverdî (ö. 450/1058) gibi bir âlim de ilk defa devlet teorisi alanında “el-Ahkâmü’s-sultânîyye” isimli eserini ortaya çıkarmıştır. Nizâmülk’ün “Siyâsetnâme”si de bu dönemde yazılan meşhur siyâsetnâme türü eserlerdendir.³⁴

3. Sem‘ânî’nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

Entelektüel bir âileye sâhip olan Sem‘ânî, Hanefî âlimlerinin büyüklerinden fakih Kâdî Muhammed b. Abdilcebbâr’ın (ö.450/1058) oğlu, Ebû Bekir Muhammed b. Mansûr’un (ö. 510/1117) babası ve *el-Ensâb* sahibi Ebû Sa‘d es-Sem‘ânî’nin (ö. 562/1166) dedesidir.³⁵ Kendisine nispet edilen “*Ezberlediğim hiçbir şeyi unutmadım*”³⁶ ifadesi, hafızasının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. İslâmî

³⁴ Ocak, “Selçuklular, *DİA*, 36/375-377

³⁵ Sem‘ânî Ebû Sa‘d, *el-Ensâb*, 7/222-236.

³⁶ Ebû’l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali Cevzî, *el-Muntazam Fi Târihi’l-Ümem Ve’l-Mulûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1413/1992), 17/38; Zehebi, *Siyer* 2, 14/157.

ilimlerin pek çok alanında eser ortaya koyan Sem‘ânî’nin ilmî kişiliği hakkında âlimlerin övgü dolu ifâdeleri bulunmaktadır. Çağdaşı olan veya daha sonra gelen ulemâ onun ilmî birikiminden faydalanmış ve övgüde bulunmuşlardır. Mesela İmâmü’l-haremeyn el-Cüveynî’nin (ö. 478/1085) onun hakkında “*Fıkıh dürülmüş bir elbise olsaydı, Ebü’l-Muzaffer es-Sem‘ânî onun terzisi olurdu*” dediği rivâyet edilmektedir.³⁷ Şâfiî ve Hanefî fikhına hâkim olan Sem‘ânî, ilmî müktesebâtı ve fikrî duruşu ile kendisinden sonraki âlimlere ışık olmayı başarmış bir kişiliğe sâhiptir.

Sem‘ânî, ilk ilim tahsilini fakih ve muhaddis olan babasından, bunun yanında memleketinde bulunan diğer ulemeden yapmıştır.³⁸ Babasının vefatının akabinde 461/1069 senesinde ilim tahsili için Bağdat’a gitmiştir. Bağdat’ta hadis âlimlerinden hadis dinleyen Sem‘ânî, orada Şâfiî fakihlerden Ebü İshâk eş-Şirâzî (ö. 476/1083) ve İbnü’s-Sabbâğ (ö. 477/1084) gibi âlimlerden ilim almıştır. Şâfiî âlimlerle olan bu buluşması onun Hanefilikten Şâfiîliğe geçişinde etkili olmuştur.³⁹ Ebü Sa’d es-Sem‘ânî dedesinin mezhep değiştirmesini münazaracı bir fakih olmasına bağlamaktadır. Debûsî’ye reddiye olarak *Istılâm*’ı yazmasını da munâzaracı olmasına delil olarak getirir. Bu söylemlerden Sem‘ânî’nin mezhep değiştirmesinde onun munâzaracı rûhunun da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Mezhep değiştirdiğini

³⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu’l-İslâm Ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri Ve’l-A’lâm*, thk. Ömer Abdüsselam El-Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1414/1993), 33/326; Zehebî, *Siyer* 2, 14/157; Sübkî, *Tabakât*, 5/342.

³⁸ Cevzî, *el-Muntazam*, 17/37; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu’l-İslâm Ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri Ve’l-A’lâm*, thk. Ömer Abdüsselam El-Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1414/1993), 33/321.

³⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 33/322; Sübkî, *Tabakât*, 5/336; Kâtip Çelebî, *Silmü’l-Vüsûl*, 3/352.

Merv'e gelene kadar gizleyen Sem'ânî, bu süreçte birçok sıkıntı çekmiş ve birçok kişi ile tartışmıştır.⁴⁰ 468/1076 yılında memleketine dönen Sem'ânî'nin yakın çevresi, özellikle ağabeyi Ebü'l-Kâsım, bu durumu hiç hoş karşılamamış, onun mezhep değiştirmesini babasına muhâlefet olarak saymıştır. Kendisine dargınlığını bildiren ağabeyine bir mektup yazan Sem'ânî, kendisini "İtikatta Kaderiyye mezhebinden ayrıldığını, yoksa babasının inancından ayrılmadığını" açıklayarak savunmuştur. Bu savunmasını delillendirmek amacıyla Merv halkının Kaderiyye mezhebine tâbi olduğunu ispat ettiği "*er-Reddû 'ale'l-Kaderiyye*" isimli bir risâle yazıp ağabeyine göndermiştir. Risâlede yazılanlarla iknâ olan ağabeyi oğlu Ebü'l-'Alâ'yı kardeşinin yanına kendisinden ilim öğrenmesi için göndermiştir.⁴¹

468/1076 senesinin Ramazan ayına kadar memleketinde kalan Sem'ânî, bu ayda önce Tûs'a daha sonra da Nîşâbü'r'a geçmiştir. Tûs ve Nîşâbur şehrinde halkın hürmetini ve sevgisini kazanan Sem'ânî'ye Nizâmülmülk de (ö. 485/1092) ayrı bir ihtimam göstermiştir. Şâfiî medreselerinde ilim okutmak için görevlendirilen Sem'ânî, 479/1077 senesinde tekrar memleketine dönmüş ve bu göreve vefatına kadar devam etmiştir.⁴² Hanefî mezhebine mensûb iken bu mezhepte söz sahibi olan Sem'ânî âilesi, Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî Şâfiî mezhebine intisap ettikten sonra Şâfiî mezhebinde de söz sâhibi olmaya başlamıştır.⁴³

⁴⁰ Sem'ânî Ebû Sa'd, *el-Ensâb*, 7/224.

⁴¹ Sem'ânî Ebû Sa'd, *el-Ensâb*, Mukaddime s. 8 ve 7/223.

⁴² Zehebî, *Siyer* 2, 14/155; Sübkî, *Tabakât*, 5/344; Kâtip Çelebî, *Silmü'l-Vüsûl*, 3/352.

⁴³ Sübkî, *Tabakât*, 5/341.

Sem‘ânî’nin, Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikâli ile ilgili kaynaklarda farklı rivâyetler de mevcuttur. Mesela Zehebî (ö. 748/1348), bu hususta iki farklı rivayet aktarmaktadır. Birinci rivâyete göre Sem‘ânî’nin içinde hacca gidene kadar Hânevî mezhebinde kalıp kalmama hususunda bir tereddüt vardır. Hac yolculuğuna çıkıp Sümeyrâ denilen yere geldiğinde rüyasında Allah Teâlâ’yı görür. Rüyasında Rabbinin kendisine “(Bize) dön Yâ Ebâ Muzaffer!” dediğini duyar. Bu rüyâyı Şâfiî mezhebine geçmesi gerektiğine yoran Sem‘ânî, Şâfiî mezhebine intisâb etmeye karar verir.⁴⁴ İkinci rivâyete göre Sem‘ânî, tavaf esnasında Sa’d b. Alî ez-Zencânî’nin (ö. 471/1079) duası sonucunda Şâfiî mezhebine muhalif mezheplerden uzaklaşır.⁴⁵

Bu iki rivâyetin doğruluğunu veya yanlışlığını ispat etmenin çok zor olduğu ortadadır. Ayrıca fakih bir insanın rüyaya itibar ederek böyle hayati kararlar vereceği ihtimali uzak görülmelidir. Zehebî’nin bu tutumu kendi mezhebi olan Şâfiîliğe taassubundan kaynaklı olabilir. Ayrıca Sem‘ânî’nin torunu olan *el-Ensâb* sâhibi Ebû Sa’d es-Sem‘ânî’nin eserinde de bu rivâyetler bulunmamaktadır. Sem‘ânî âilesinin en meşhur ilmî kişiliklerinden olan böyle bir âlimin dedesi hakkında bu gibi bilgileri bilmemesi mümkün gözükmemektedir. Bu da Zehebî’nin bu nakillerini taassuben yaptığını ispat eder niteliktedir. Kanaatimizce bunun için daha somut deliller gerekmektedir ve Sem‘ânî’nin kendi dilinden mezhep değiştirmesinin sebeplerini görmek daha makul olur. Sem‘ânî Şâfiî Mezhebine intikâli ile alakalı

⁴⁴ Abdülkerim Kazvînî, *et-Tedvîn Fî Ahbâri Kazvîn*, thk. Azîzullah el-Attardî (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1407/1987), 4/118; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 33/325; Zehebî, *Siyer* 2, 14/156; Sübkî, *Tabakât*, 5/338.

⁴⁵ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 33/325; Zehebî, *Siyer* 2, 14/156; Sübkî, *Tabakât*, 5/338.

Kavâtü’u’l-edille’sinde bağımsız bir bölüm açarak gerekçelerini mufassal şekilde anlatmıştır. Bunları şu dört maddede özetleyebiliriz:

1) Sem‘ânî’ye göre “Ashâb-ı hadîs, ashâb-ı re’yden üstündür.”⁴⁶

2) İmam Şâfiî, Kureyşlidir ve ona ittibâ sünnetin bir gereğidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) “*İmamlar Kureyş’tendir*”⁴⁷ ve “*İnsanlar bu konuda Kureyş’e tâbidirler. İnsanların iyileri Kureyş’in iyilerine, kötülerini de Kureyş’in kötülerine tâbidirler*”⁴⁸ buyurmuştur.⁴⁹

3) Hz. Peygamber (s.a.v) “*Kureyş’e mensûb birinin görüşü Kureyş’e mensub olmayan iki kişinin görüşüne eşittir*”⁵⁰ buyurmuştur. Sem‘ânî’ye göre hadis gereğince Ebû Hanîfe, İmam Mâlik (ö. 179/795) ve diğer mezhep imamları İmam Şâfiî’nin yarısına denk olabilir.⁵¹

⁴⁶ Sem‘ânî, *Kavâtü’*, 2/368.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî, thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 9/318 (Hadis No: 12307).

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîra b. Berdizbeh Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1423/2002), Menâkıb, 1; İbnü’l-Haccâc Ebû’l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim, *el-Müsnedü’s-Sahih el-Muhtasar bi-nakli’l-Adl ani’l-Adl İla Rasûlillahi Sallallahü Aleyhi ve Sellem*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Riyad: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, byy), el-İmâret, 1.

⁴⁹ Sem‘ânî, *Kavâtü’*, 2/368.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü’s-Sahâbe*, thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 2/622 (Hadis No: 1065, 1066).

⁵¹ Sem‘ânî, *Kavâtü’*, 2/369.

4) Sem‘ânî, dikkatle incelendiğinde İmam Şâfi‘î’nin istinbat metodunun ve usulünün Kur‘an ve sünnete daha uygun olduğunun anlaşılacağını söyler.⁵²

Sem‘ânî ilk ilim tahsilini Hanefî mezhebi üzerine yapmasına rağmen kaynaklarda yazdığı eserlerin hepsi Şâfi‘î mezhebi üzerine yazıldığı görülmektedir. Tabakât kitaplarında aktarıldığına göre Sem‘ânî’nin eserlerinin büyük bir kısmı hadis alanına yöneliktir. Bununla birlikte ehl-i hadîs olarak bilinen Sem‘ânî’nin hadis alanında yazdığı eserler günümüze kadar gelememiş iken fıkıh ve fıkıh usulü alanında yazmış olduğu eserler ile tefsiri günümüze kadar ulaşmıştır. Sem‘ânî’nin fıkıh ve fıkıh usulü alanındaki eserlerinin günümüze kadar ulaşmasının belki en büyük sebebi belki de usul eserini Debûsî‘ye reddiye olarak yazmasıdır.⁵³

Sem‘ânî’nin eserlerini ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar günümüze kadar bize ulaşan eserleri; diğerleri ise tabakât eserlerinde ismi geçmesine rağmen bize ulaşamayan eserleridir. Tabakât kitaplarında Sem‘ânî’ye nispet edilen ama günümüze ulaşamayan eserleri şunlardır:

1. el-Burhân. Bu eser hilâf ilmine dâir yazdığı söylenilen eserdir. Ebû Sa‘d onun bu eserinde bine yakın meseleyi ele aldığını söylemiştir.⁵⁴

⁵² Sem‘ânî, *Kavâtı*‘, 2/369.

⁵³ Abdullah Erdem, *Ebü‘l-Muzaffer es-Sem‘ânî’nin Debûsî’ye Yönelik Tenkitleri (Şer‘î Deliller Bağlamında)* (Ankara: Sonçağ Akademi, 1443/2022), 23.

⁵⁴ Sem‘ânî Ebû Sa‘d, *el-Ensâb*, 7/224.

2. el-Emâlî. Bu eser, Sem‘ânî’nin hadis ilmine dâir yazdığı söylenilen eseridir.⁵⁵

3. el-İntisâr li-Ashâbi’l-Hadîs. Sem‘ânî’nin *Kavâtî‘u’l-edille*’nin bazı yerlerinde kendisine atıfta bulunduğu bu eser⁵⁶ hadis ilmi ile ilgilidir.⁵⁷ Orijinal hali günümüze ulaşmayan bu eserin alıntı yoluyla kaynaklarda yer alan bölümleri, Muhammed b. Hüseyin el-Cîzânî tarafından müstakil bir kitap olarak basılmıştır.⁵⁸

4. el-Minhâc li-Ehli’s-Sünne. Bu eser de Sem‘ânî’nin hadis alanında yazdığı söylenilen eserlerden birisidir.⁵⁹

5. er-Redd ‘ale’l-Kaderiyye. Kaynaklarda 20 cüzden oluştuğu aktarılan bu eserin konusu, Merv halkının o dönem Kaderiyye’yi benimsemeye başladığını ispat etmek ve bu akideyi reddetmektir.⁶⁰

6. el-Kader.⁶¹ Bu eser hakkında tam bir bilgi bulunmamakla birlikte *er-Redd ‘ale’l-Kaderiyye* isimli eseri ile aynı olduğu düşünülmektedir.

⁵⁵ Zehebî, *Siyer* 2, 14/156.

⁵⁶ Sem‘ânî, *Kavâtî‘*, 1/333, 371; 2/53, 68, 77, 348.

⁵⁷ Mustafa b. Abdullâh el-Kostantînî el-Osmânî Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn* (Bağdad: Mektebetü’l-Müsennâ, 1360/1360/1941), 1/173.

⁵⁸ Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdî’l-Cebbâr Sem‘ânî, *el-İntisâr li-Ashâbi’l-Hadîs*, thk. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan el-Cîzânî, Mektebetü Evdâi’l-Menâr, el-Medînetü’l-Münevvere 1417/1417/1996, (Muhakkikin Mukaddimesi), 3-5.

⁵⁹ Sem‘ânî Ebû Sa’d, *el-Ensâb*, 7/224.

⁶⁰ Sem‘ânî Ebû Sa’d, *el-Ensâb*, 7/223.

⁶¹ İbn Mülâkkın, *el-‘Akdü’l-Mezheb*, 107.

7. el-Evsât. Kaynaklarda bu eser hakkında detaylı bir bilgi verilmemiş, kısaca hilâf ilmi ile alakalı olduğu söylenmiştir.⁶²

8. el-Ehâdîsü'l-Elfü'l-Hisân: Sem'ânî bu eserinde her hadis hocasından on hadis yazmak şartı ile yüz hocasından dinlediği hadisleri yazmıştır.⁶³

Sem'ânî'nin günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ise şunlardır:

1. Tefsîru'l-Kur'an

Sem'ânî, bu eserini genel itibariyle rivâyet metoduna göre yazmış, içerisinde çoğunlukla kelâmî meselelere, Arap dili ve edebiyatı ve şiire yer vermiştir. Sem'ânî'nin Bakara Sûresi'ni tefsir ederken 100'e yakın şiirden yararlandığı görülmektedir. Dil âlimi olan İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Müberred (ö. 286/900), büyük müfessir Taberî (ö. 310/923), muhaddis ve müfessir Ebû Bekr en-Nakkâş (ö. 351/962), Şâfiî fakihi Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976), dil âlimi ve fakih Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980), müfessir, muhaddis ve dil âlimi Ebû Ubeyd el-Herevî'nin (ö. 401/1011) eserleri, Sem'ânî'nin yararlandığı belli başlı kaynaklarıdır.⁶⁴

2. el-İstılâm fi'l-hilâf beyne'l-Îmâmeyn eş-Şâfiî ve Ebî Hanîfe

⁶² Ebû'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Ve'feyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ehli'z-Zemân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sâdir, byy), 3/211.

⁶³ Sem'ânî Ebû Sa'd, *el-Ensâb*, 7/225.

⁶⁴ Aygün, "Sem'ânî", 36/463.

Sem‘ânî furû-i fıkıh alanında muhtasar olarak görülen bu eseri Sem‘ânî Debûsî’nin (ö. 430/1039) furû-i fıkıh ile alakalı olan *el-Esrar* kitabına istinâden yazmıştır.⁶⁵ Çünkü Debûsî *el-Esrar*’da isimli furû-i fıkıh eserinde Şâfiî mezhebinin görüşlerine cevaplar vermiş, Sem‘ânî de Debûsî’ye *el-İstılâm* ile cevap vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu eserin Debûsî’ye reddiye amacı içerdiğini söylemek mümkündür. Sem‘ânî, *Kavâtı‘u’l-edille*’de furû‘u fıkıhla ilgili bazı meseleleri bu esere havale etmektedir. Bazen bizzat “*el-İstılâm kitabımızda bu meseleye değindik*”⁶⁶ derken, bazen de “*Hilâfiyyat’la ilgili eserimizde değindik*”⁶⁷ diyerek bu eserin ilm-i hilaf ile alakalı bir eser olduğunu ifâde etmeye çalışmaktadır. Araştırmacı Abdullah Erdem Sem‘ânî’nin *Kavâtı‘u’l-edille*’deki bu ifadelerini de aktararak şöyle bir sonuca ulaşmıştır:

“Sem‘ânî’nin “Hilâfiyyât kitabımız” ile İstılâm’ı kast edip etmediği tam belli değildir. Çünkü tespitlerimizde göre bir yerde hem “Hilâfiyyât eseri” ifadesini hem de “İstılâm kitabımız” ifadesini beraber ve atıf harfiyle zikretmektedir.⁶⁸ Bu ifâdelerden Hilâfiyyat ile İstılâm’ın farklı eserler olma ihtimâli de vardır. Bundan dolayı Sem‘ânî Hilâfiyyât ifadesi ile diğer hilâf ilmi ile ilgili bütün eserlerini de kastetmiş olabilir”⁶⁹

3. Kavâtı‘u’l-edille fi’l-usûl

⁶⁵ Sem‘ânî Ebû Sa’d, *el-Ensâb*, 7/224.

⁶⁶ Sem‘ânî, *Kavâtı‘*, 1/82, 368, 413; 2/162.

⁶⁷ Sem‘ânî, *Kavâtı‘*, 1/30, 208, 235, 257, 286, 365, 368, 412, 445, 448; 2/44, 133, 210, 240, 261, 286, 300, 373, 381, 404.

⁶⁸ Sem‘ânî, *Kavâtı‘*, 1/87.

⁶⁹ Erdem, *Sem‘ânî’nin Debûsî’ye Yönelik Tenkitleri*, 26.

Sem‘ânî bu eserini Debûsî’nin *Takvîm’ül-edille* isimli eserinde Şâfiîler hakkında yaptığı isnatlara cevap maksadıyla yazmıştır. Sem‘ânî bu eserinde usûl ve usûl-i fıkıh kavramlarını izahtan sonra şer‘î deliller hakkında geniş bilgiler verir. Şâfiî usûlcüler tarafından bu eser oldukça kabul görmüştür. Sem‘ânî’nin torunu Ebû Sa‘d es-Sem‘ânî bu eser hakkında “*Bu eser, alanındaki bütün ihtiyaçları karşılayacak seviyede bir eserdir*”⁷⁰ demiştir. Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370) de “*Fıkıh usûlünde İmamü’l Haremeyn’in el-Burhan’ından daha yüce ve mükemmel bir eser bilmediğim gibi Kavâtü’u’l-edille’den daha güzel ve daha derli toplu bir eser de bilmiyorum. İki eser arasında güzellik bakımından umum-husus ilişkisi vardır*”⁷¹ der.

Sem‘ânî’nin *Kavâtü’u’l-edille*’si üzerine bazı tahkikler yapılarak birçok yayınevi tarafından basılmıştır. Mesela Muhâmmmed Hasan Heyto bu eseri, önce Mecelletü Ma‘hedi’l-Mahtûtâtî’l-‘Arabiyye’de yayınlamış, sonra müstakil kitap olarak bastırmıştır.⁷²

Sem‘ânî’nin *Kavâtü’u’l-edille*’si üzerine çeşitli güncel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı Türkiye’de diğer bir kısmı Arap dünyasında yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalar şunlardır:

Muhammed b. Ebû Bekr b. Ömer b. Ali, “*Cühûdü Ebi’l-Muzaffer es-Sem‘ânî fî takriri ‘akîdeti’s-selefi*” başlığıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (el-Câmi‘atü’l-

⁷⁰ Sem‘ânî Ebû Sa‘d, *el-Ensâb*, 7/224; Sübkî, *Tabakât*, 5/342.

⁷¹ Sübkî, *Tabakât*, 5/343.

⁷² Sebahattin Erkmen, *Haneî ve Şâfiî Usulcülerin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem‘ânî Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 1434/2013, 35.

İslâmiyye, Külliyyetü'd-da've ve usûli'd-dîn, el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Sü'ûdiyye, 1413/1992)

Ömer Ğanî Suûd el-'Ânî “*Menhecü'l-İmâm es-Sem'ânî fî Kitâbihî el-Kavâtı'u'l-edille fî Usûli'l-fıkh*” başlığıyla doktora tezi hazırlamıştır. (Câmi'atü'l-Enbâr, Külliyyetü'l-Âdâb Kısımü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Irak, 1425/2004)

Diyârâ Mâmâtû, “*el-Fürûku'l-Usûliyye 'İnde'l-İmâm Ebi'l-Muzaffer es-Sem'ânî fî Kitâbihî el-Kavâtı'ul'l-edille Cem'an ve Diraseten*” adıyla yüksek lisans tezi yapmıştır. (Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şer'î'ati ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Sü'ûdiyye, 1436/2015)

Es-Sa'id Subhî el-'İsevî *el-Eseru'l-kelâmî fî usûli'l-fıkh (kırâetün fî nakd-i Ebi'l-Muzaffer es-Sem'ânî)* adıyla bir kitap yazmıştır. (Merkezü Tekween, Britanya, 1443/2022) Araştırmacının Muhammed Abdurrahman Selâme ile birlikte “*et-Tahrîru'l-usûli inde'l-İmâm Ebi'l-Muzaffer es-Sem'ânî*” başlığı ile makaleleri yayınlanmıştır. (Câmi'atü'l-Medîneti'l-'Âlemiyye, Mecelletü'l-'ûlûmi'l-İslâmiyyeti'd-Devleti, C.5, S.2, sayfa: 159-190, 1442/2021)

Fuâd Atâullah, *İ'tirâzâtü's-Sem'ânî ale'd-Debûsî ve eseruhâ fî'lbahsi'l-usûli ale'l-medrasetaryni* başlığıyla bir doktora tezi yapmıştır. (Câmi'atü'l-Emîr Abdulkâdir li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Cezayir, 1437/2016) Bu çalışmanın yapıldığını tespit etsek de içeriğine ulaşamamıştır.

Türkiye'de Sebahattin Erkmen, *Hanefî ve Şâfî Usûlcülerinin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem'ânî Örneğinde)* başlığıyla Yüksek Lisan çalışması yapmıştır.

(Hitit Ünöl. Sos. Bil. Ens. Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum 1434/2013)

Beyza Önal, *Debûsî ve Sem'ânî'de Âhâd Haber (Takvîmü'l-edille ve Kavâtü'u'l-edille Çerçevesinde)* adıyla yüksek lisans yapmıştır. (İstanbul 29 Mayıs Ünöl. Sos. Bil. Ens. Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1437/2016)

Abdullah Erdem, “*Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin Debûsî'ye Yöneltiği Tenkitlerin Fıkıh Usûlü Açısından Tahlili*” başlığıyla doktora çalışması yapmıştır. (Atatürk Üniversitesi, SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, ERZURUM, 1443/2022). Bu çalışma daha sonra “*Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin Debûsî'ye Yönelik Tenkitleri (Şer 'i Deliller Bağlamında)*” adıyla kitap olarak yayımlanmıştır.

Sonuç

Tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında yetkin bir âlim olan Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, başta Büyük Selçuklular devletinin kurulup geliştiği hicrî 5. Asırda yaşamış bir âlimdir. Horasan bölgesinin ilim merkezlerinden biri olan Merv'de entelektüel bir âilede doğduğu için kendisi ve nesli de ilim silsilesini devam ettirebilmiştir. Oğlu Ebû Bekir Muhammed b. Mansur ve *el-Ensâb* sâhibi Ebû Sa'd es-Sem'ânî bu ilim silsilesini devam ettiren torunudur. Hanefilikten Şâfîliğe intikal eden Sem'ânînin başta Hanefî olmasının temel medeni halkının çoğu bu mezhebe bağlı olan bir şehirde doğup büyümesi ve ilk tahsilini yine Hanefî mezhebine mensup babasından yapmasıdır. Çocukluk ve gençlik yıllarında başka mezhebe mensup âlimden ilim

tahsiline imkân bulamamasının doğal sonucu da bu olmalıdır. Sem‘ânî’nin Hanefilikten Şâfîliğe intisâb etmesi ise babasının vefatından sonra ilim tahsili için başta Bağdat’a gidip Şâfî ulemeden ilim tahsil etmesi ile olmuştur. Sem‘ânî’nin söylemlerinden ve eserlerinden anlaşılan bu intikâlin sebebi, başta Şâfîliği Hanefilikten daha tutarlı bulmasıdır. İmam Şâfî’nin Kureyşî olması ve Kureyşîleri Kureyşî olmayanlardan üstün olduğuna dâir rivâyetleri dikkate alması da bu kanâatini güçlendirmektedir. Ayrıca Merv’lilerin inanç sistemlerinin Kaderiyye mezhebine kaydığını görüp onlarla aynı ameli mezhepte bulunmama düşüncesi de Şâfîliğe intikal sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Torunu Ebû Sa‘d’ın söylediğine bakılırsa bunun temel sebebi onun münâzaracı bir fakih olmasındandır. Sem‘ânî, bu münâzaracı ruh ile Hanefiliğe olan itirazlarını Debûsî özelinde en açık şekilde “*Kavâtu’l-edille*” isimli usul eseri ve *Istîlâm* isimli fıkıh eseri ile dile getirmiştir. Çünkü bu iki eser baştan sona Debûsî’nin *Takvîmü’l-edille* isimli usul eseri ile *el-Esrâr* isimli fıkıh eserinde Şâfîlilere yönelik tenkitleri reddiye ve kendi yeni mezhebinin fıkıh ve usul anlayışının doğruluğunu ispata çalışmaktadır. Sem‘ânî’nin başta Hanefî olmasına rağmen Şâfîliğe geçişi onun mezhep taassubundan uzak olduğu izlenimi verse de Şâfîliğe geçtikten sonra bunu göstermiş olduğunu söylemek zordur. Çünkü bu iki eserinde Hanefiliğe ve Hanefilere karşı tutumu bunu açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *Fedâilü's-Sahâbe*. thk. Vasiyyülla Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Aygün, Abdullah. "Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 1430/2009.
- Bedir, Murteza - Koca, Ferhat. "Pezdevî, Ebû'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 1428/2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîra b. Berdizbeh. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1423/2002.
- Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam Fi Târîhi'l-Ümem Ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Çelik, Ali. "Nuaym b. Hammâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/219. İstanbul: TDV Yayınları, 1428/2007.

Erdem, Abdullah. *Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin Debûsî'ye Yönelik Tenkitleri (Şer'î Deliller Bağlamında)*. Ankara: Sonçağ Akademi, 1443/2022.

Erkmen, Sebahattin. *Hanefî ve Şâfiî Usulcülerin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)*. Çorum: Hitit Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1434/2013.

Fazlıoğlu, İhsan. “Habeş el-Hâsib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1417/1996.

Hamîdullah, Muhammed. “Serahsî, Şemsüleimme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1430/2009.

Hatiboğlu, İbrahim. “Mervezî, Ahmed b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/234. Ankara: TDV Yayınları, 1425/2004.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ehli'z-Zemân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, byy.

İbn Mülakkın, Siracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısri. *el-'Akdü'l-mezheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*. thk. Seyyid Mihenî - Eymen Nasr el-Ezherî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1418/1418/1997.

Kallek, Cengiz. “Dâmegânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1414/1993.

Kallek, Cengiz. “Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/253-255. İstanbul: TDV Yayınları, 1415/1994.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî. *Keşfü’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*. Bağdad: Mektebetü’l-Müsennâ, 1360/1941.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî. *Silmü’l-Vüsûl ilâ Tabakâti’l-Fühûl*. thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnâvut. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetü İrsikâ, 1431/2010.

Kazvînî, Abdülkerim. *et-Tedvîn Fî Ahbâri Kazvîn*. thk. Azîzullah el-Attardî. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1407/1987.

Kırca, Celal. “İbn Ya‘mer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 1420/1999.

Koca, Ferhat. “Hâherzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/135. İstanbul: TDV Yayınları, 1418/1997.

Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/480-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1417/1996.

Merçil, Erdoğan. “Mes‘ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/346-347. Ankara: TDV Yayınları, 1425/2004.

Müslim, İbnü'l-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar bi-nakli'l-Adl ani'l-Adl İla Rasûlillahi Sallellehü Aleyhi ve Selleme*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. I-V Cilt. Riyad: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, byy.

Ocak, Ahmet. “Selçuklular (Dinî, İlmî, Fikrî ve Tasavvufî Hayat)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1430/2009.

Özaydın, Abdülkerim. “Berkyaruk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/514-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1413/1992.

Özaydın, Abdülkerim. “Kündürî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/554-555. Ankara: TDV Yayınları, 1423/2002.

Özel, Ahmet. “Merverrûzî, Ebû Hâmid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/233-234. Ankara: TDV Yayınları, 1425/2004.

Özel, Ahmet. “Mervezî, Ebû İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/234-235. Ankara: TDV Yayınları, 1425/2004.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Merv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/221-223. Ankara: TDV Yayınları, 1425/2004.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Selçuklular (Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1430/2009.

Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1434/2013.

Öztürk, Mürsel. “Kisâ-i Mervezî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/70-71. Ankara: TDV Yayınları, 1423/2002.

Sem‘ânî Ebû Sa’d, Abdulkerim b. Muhammed b. Mensûr et-Temîmî el Mervezî es-. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî vd. Beyrut: Mecâlisü Dâirati’l-Meârifi’l-Osmâniyye. 1382/1962.

Sem‘ânî, Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdi’l-Cebbar. *el-İntisâr li-Ashâbi’l-Hadîs*. thk. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan el-Cîzânî. el-Medînetü’l-Münevvere: Mektebetü Evdâi’l-Menâr. 1417/1996.

Sem‘ânî, Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdi’l-Cebbar. *Kavâtü ‘u’l-edille fi’l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye. 1418/1997.

Sönmez, Mehmet Ali. “Ali b. Hucr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/399. İstanbul: TDV Yayınları, 1409/1989.

Sübkî, Tacüddin Abdulvehhâb b. Takıyyüddîn es-. *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. y.y.: Hicr li’t-Tabâ‘ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî, 2. Basım. 1413.

Sümer, Faruk. “Selçuklular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1430/2009.

Ünal, Halit. “Mervezî, Muhammed b. Nasr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/235-236. Ankara: TDV Yayınları, 1425/2004.

Yardım, Ali. “Abdân el-Mervezî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/67. İstanbul: TDV Yayınları, 1408/1988.

Yazıcı, Tahsin - Uludağ, Süleyman. “Herevî, Hâce Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/222-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1419/1998.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lami'n-Nübela* 2. 28 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm Ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri Ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam El-Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1993.